

Jurnutuksen käsikirja

Veli-Pekka Lehtola ja Outi Autti

Toisen maailmansodan aikana Yhdysvaltain armeijan strategisten ofensiivien toimisto laittoi liikkeelle käsikirjan *Simple Sabotage field manual* (1944), jossa se neuvoi yksittäisiä kansalaisia toteuttamaan vihollismaissa huomaamatonta sabotaasia ja arkipäivän vastarintaa. Eriytyisiä välineitä tai yhteyttä organisoituun vastarintaan ei välttämättä tarvittu. Toimiin viitattiin ”inhimillisinä elementteinä” tai ”virhemarginaalin laajentamisena”. Konkreettisten tihutöiden, kuten renkaiden tyhjentämisen tai polttoainetankkien vahingoittamisen, ohella käsikirjassa mainittiin sellaisia näkymättömpiä taktiikoita, joita saattoi käyttää kohtaamisissa miehittäjän kanssa, kuin tyhmäksi heittäytyminen, tahallinen virheiden tekeminen tai viivyttely määräysten toteuttamisessa. ”Ymmärrä väärin kaikenlaisia säännöksiä.” ”Vaikka osaisit kieltä, teeskentele, ettet ymmärrä ohjeita vieraalla kielellä.” ”Kysyttäessä anna pitkiä ja epäjohdonmukaisia selityksiä.”¹

Monista ”periferioiden” virkamiehistä tai erilaisten laitosten johtajista ja työntekijöistä lienee Suomessakin usein tuntunut siltä kuin heidän toimiansa kohteet olisivat lukeneet kyseisen käsikirjan. Tosiasiassa opas vain kirjasi ylös niitä käytäntöjä ja arkipäivän taktiikoita, joita alistetut kautta aikain olivat käyttäneet valtaapitäviä vastaan. Sabotaasin

¹ Simple Sabotage 1944.

käsikirja osoittaa kiinnostavasti, kuinka hyvin viranomaiset olivat selvillä näistä strategioista ja kuinka he käyttivät niitä hyväkseen silloin, kun se heille sopi.

Tämä kirja tekee näkyväksi vähän käsiteltyä hiljaisen vastarinnan ilmiötä sekä kokoaa yhteen ja esittelee sitä koskevaa tutkimusta. Valta-asetelmissa ja niihin liittyvissä konflikteissa on usein mukana avointa vastarintaa, jota on tutkittu esimerkiksi demokratian toteutumisen, kansalaistottelemattomuuden tai poliittisen aktivismin näkökulmista. Sen lisäksi valta-asetelmiin voi liittyä myös toisenlaista vastarintaa, jota ei välttämättä ensin edes huomata tai ymmärretä vastarinnaksi. Tämä vastarinta on saanut monia eri nimityksiä tapahtumakontekstista riippuen: sitä voidaan kutsua esimerkiksi hiljaiseksi, passiiviseksi, näkyvämmäksi tai arkipäivän vastarinnaksi.

Tässä kirjassa käytämme synonyymeina käsitteitä *hiljainen vastarinta* sekä *arkipäivän vastarinta* (*everyday forms of resistance*), joista jälkimmäisen termin kulttuuriantropologi ja politiikantutkija James C. Scott esitteli vuonna 1989². Scottin jälkeen arkipäivän vastarintaa eri nimityksineen on tutkittu eri oloissa ja taustoissa. Tutkimusten näkökulmat, teoreettiset mallit ja käsitteet ovat haarautuneet eri suuntiin. Yhteistä on käsitys siitä, että tämäntyyppinen vastarinta on alistettujen tai muuten marginaalisiksi jääneiden ryhmien tapa asettua poikkitehollin hallitsevien sääntöjen tai laajempien järjestelmien kanssa. Koska se ei julistaudu vastarinnaksi vaan pikemminkin pyrkii pysymään poissa julkisuudesta, se on riskitöntä matalan profiilin toimintaa, joka on näennäisesti epäpoliittista ja josta ei jää kiinni.

Hiljaista vastarintaa voi ilmetä tilanteissa ja tiloissa, joissa ihmisen toimintaa säädellään, hallitaan tai kontrolloidaan. Vastarinta liittyy aina valtasuhteisiin, jotka nekään eivät ole välttämättä vakiintuneita: kaikkialta löytyy vallan kiteytymiä, valtasuhteiden epäsymmetriaa ja erilaisia ristiriitatilanteita. Nämä toimivat hiljaisen vastarinnan tapahtumakehyksinä. Valtaa ei käytetä vain ylhäältä alaspäin, eikä hiljainen vastarinta ole ainoastaan alistettujen toimintaa. Sen taktiikoita voivat käyttää myös valtaapitävät, kuten yksi kokoelmamme artikkeli osoittaa.

² Scott 1989.

Hiljainen vastarinta voi saada monia erilaisia muotoja: se saattaa näyttäytyä esimerkiksi vaikenemisena ja jurnuttamisena, ulkopuolelle jättäytymisenä, asioiden välttämisenä, niiden vaikeuttamisena tai huomion siirtämisenä epäolennaiseen. Näkemyksemme on, että arkipäivän vastarinnan merkitys nousee pienten verkostojen signaaleista tilanteessa, jossa ei kyetä tai haluta lähteä julkiseen vastakkainasetteluun, mutta jossa ei myöskään haluta pysyä täysin passiivisina. Marginaaliin jäävää hiljaista vastarintaa ei myöskään voida nähdä erillisenä avoimesta vastarinnasta, vaan se on tärkeä osa avoimemman vastarinnan aktualisoitumisen prosessia.

Tutkimuksessa hiljaisen vastarinnan tapahtumakontekstit ja niissä esiintyvät ristiriidat nähtiin pitkään arkisina ja merkitykseltään vähäisinä. Merkittävänä on pidetty lähinnä avointa vastarintaa, joka julkisesti pyrkii muutokseen yhteiskunnan tasolla. Kun Scott julkaisi klassisen teoksensa 1980-luvun lopulla, hän moitti tutkijoita siitä, että näkyvien tai julkisten politiikan muotojen tutkiminen oli jättänyt lähes huomiotta pienten yhteisöjen tasolla tapahtuvan toiminnan. Sen ei katsottu täyttävän vastarinnan tai politiikan tunnusmerkkejä.

Näkyvällä politiikalla on yleensä selkeät strategiat ja tavoitteet, kun taas arkipäivän vastarinta vaikuttaa usein yksilöistä lähtevältä, satunnaiselta ja vähemmän ilmeiseltä. Se ei välttämättä purkaudu selkeästi poliittisina, juridisina tai käytännön tekoina, vaan pikemminkin välttää suoria vastakkainasetteluja. Tyypillistä arkipäivän vastarinnalle on käyttää epämääräisyyttä ja moniselitteisyyttä jopa tietoisena taktiikkana. Näin toimia ei voida ottaa suorana haasteena, johon voisi ja täytyisikin vastata. Scottin mukaan ”avoimet julistukset korvautuvat kiertoilmaisilla tai vertauskuvilla; selvä puhe mutinalla ja jupinalla; avoin vastakkainasettelu piilotetulla tottelemattomuudella ja uhmalla”.³

³ Scott 1989, 34, 55. Scottin erittelemistä tavoista haastaa valtaapitävät konkreettisia ovat salakuljetus tai salakalastus ja -metsästys, näpistely ja varkaus, panettelu, tuhopolito tai sabotaasi. Niistä voi myös jäädä kiinni ja tulla rangaistuksi. Symbolisia tapoja ovat erilaiset ”salatut koodit” (*hidden transcripts*), esimerkiksi tarinat ja esitykset, jopa keskustelut ja juorut, joissa kuvataan hallitsevalle taholle aiheutettuja nolauksia tai muuten vain omaa ”sankaruutta”. Kohtaamisissa valtaapitävien kanssa hyviä keinoja ovat veltoilu, välttely, teeskennelty tottelevaisuus, sarkasmi tai tietämättömäksi heittäytyminen, samoin kuin passiivisuus, laiskuus, tahallinen väärinym-

Noel Jackson ei pidä arkipäivän vastarintaa niinkään tietoisena toimintana kuin reagoitina ärtymystä aiheuttavaan tai epäoikeudenmukaiseksi koettuun toimintaan tai asenteeseen. Se nousee vahvasti kielteisten tunteiden tiedostamisesta, joka voi, mutta ei välttämättä, johtaa tekoihin. Se ei ole periaate, opinkappale tai ohjelma eikä edes valmiiksi muotoutunut idea, vaan perustuu Jacksonin mielestä enemmän vais-toon kuin mietittyyn mielipiteeseen. Se heijastaa kuitenkin kiukkua ja piilotettuja aggressioita.⁴ Myöskään Johansson ja Vinthagen eivät pidä sitä vahvana tietoisuutena, pyrkimyksenä tai itsenäisenä toimintamallina, vaan enemmänkin käytäntönä, joka on usein tilannesidonnaista reagoimista haasteisiin. Se ei myöskään välttämättä suuntaudu vain yhteen osoitteeseen, vaan voi ilmetä monilla tavoilla eri tilanteissa ja taustoissa.⁵

Tunnistamisen ongelmat

Arkipäivän vastarinnan peruspiirre on se, että se ei näy ja se näkyy. Toisin kuin julkinen vastarinta, joka tulee ja jää näkyviin esimerkiksi virallisissa asiakirjoissa ja arkistoissa, arkipäivän vastarinta ”harvoin nousee otsikoihin”, kuten Scott toteaa. ”Tämä ei kuitenkaan tarkoita, että vastarinta ei jätä jälkiä; on pikemminkin niin, että jäljet täytyy houkutella esiin lähteistä”.⁶ Peittelyn mekanismit asettavat samanlaisia haasteita arkipäivän vastarinnan tunnistamisessa tutkijoille kuin ne ovat asettaneet sen kohteillekin. Tämä on tietysti koko tämäntyyppisen vastarinnan perusajatuskin.

märtäminen, epälojalisuus tai töiden välttely. Kaikki tämä edellyttää vain vähän tai ei lainkaan suunnittelua tai koordinaatiota; se perustuu hiljaiseen yhteisymmärrykseen ja epävirallisiin verkostoihin.

⁴ Noel Jackson 2014: Notes on Resistance. Blog, August 7, 2014. <https://noelbjackson.wordpress.com/tag/resistance/>. Thomson (2011, 439–456) käyttää termiä reaktiivinen strategia (*response strategy*), joka tarkoittaa erityisempiä kuin vain arkipäivän selviytymiseen tähtäviä toimia, jotka pitävät sisällään myös tunteiden tason selviytymismekanismeja.

⁵ Johansson & Vinthagen 2016, 418.

⁶ Scott 1989, 35, 49.

Monet tutkijat ovat varoittaneet vetämästä arkipäivän vastarinnasta liian suoraviivaisia johtopäätöksiä. Rajat tietoisien ja tiedostamattoman, tarkoituksellisen ja tarkoituksettoman, yksittäisen ja kollektiivisen toiminnan välillä ovat häilyviä. Tarkoituksellisesti vastarintaisten tekojen erottaminen muista kulttuurisista tai henkilökohtaisista ilmaisuista on vaikeaa. Vinthagen ja Johansson pelkäävät arkipäivän vastarinnan käsitteen leimaavan helposti vastarinnaksi muunlaisia esimerkiksi erilaisuuteen, poikkeavuuteen tai yksilöllisyyteen liittyviä tekoja.⁷

Asiaa mutkistaa valtasuhteiden moninaisuus. Törmäykset sisältävät usein eri elementtejä, kuten etnisiä ristiriitoja ja luokkaeroja samoin kuin ikään, seksuaalisuuteen ja uskontoon liittyviä ilmiöitä. Intersektionaalisesti samat vastarinnan teot voivat sijoittua monelle sektorille.⁸ Vastarinnan tekojen motiivit vaihtelevat: ei ole aina varmaa, milloin vastarinnan on tarkoitus jäädä pimentoon ja milloin sen on määrä tulla huomatuksi signaalina.⁹ Erilaisia keinoja voidaan käyttää arvaamatomasti, kuten Aileen Moreton-Robinson kuvaa aboriginaalinaisten toimia: ”Vastarintamme (*our resistances*) voivat olla näkyviä tai näkymättömiä, tietoisia tai ei-tietoisia, selkeitä tai hämääriä, vaillinaisia ja epätäydellisiä, tarkoituksellisia ja ei-tarkoituksellisia.”¹⁰

Scott päätteli 1980-luvulla arkipäivän vastarinnan jääneen tutkimatta ”vahingollisesti kapean” politiikkakäsityksen takia eli siksi, että köyhien tai alistettujen ryhmien ajateltiin olevan liian lamaantuneita kyetäkseen poliittiseen toimintaan. Arkipäivän vastarinnan ei siis nähty kuuluvan politiikan sektorille, koska sitä ei argumentoitu perinteisesti poliittiseksi retoriikaksi ymmärretyllä tavalla.¹¹ Myöhemmin esimerkiksi Kerkvliet laajensi termillään arkipäivän politiikka (*everyday politics*) arkipäivän vastarinnan koskemaan kaikkia alistetun ryhmän toimia, jotka hän näkee poliittisina, olivatpa ne haastavia tai myötäile-

⁷ Vinthagen & Johansson 2013, 2–9.

⁸ Johansson & Vinthagen 2016, 424.

⁹ Scott 1989, 58.

¹⁰ Moreton-Robinson 2000, xxiii.

¹¹ Scott 1989, 36.

viä, koska ne tietyillä sektoreilla perustuvat yleensä vallanpitäjän järjestelmien haastamiseen.¹²

Vaikea määriteltävyys on ollut tekijä, joka on tarjonnut valtaapitäville helpon tien: kun vastarinta on ”satunnaista” ja ”ei-rakentavaa”, jopa ”järjetöntä”, ainoa väylä on etsiä riittäviä rangaistuksia, keskustella yleisemmin olojen parantamisesta tai jättää asia kokonaan huomiotta. Tämä on ollut myös hallinnan strategia, sillä näin on voitu välttää pohtimasta sitä, millaisten periaatteiden ja arvojen pohjalta arkipäivän vastarinta on haastanut ”meidän” sääntöme ja ihanteemme. Toisaalta äärimmäisetkin reaktiot, esimerkiksi suuttumisen aiheuttamat erottamiset koulusta tai muut valtaapitävien langettamat rangaistukset, kertovat siitä, että alitajuisesti on ymmärretty kyseessä olevan kamppailu myös *meidän arvoistamme*.

Arkipäivän vastarinnan hiljaisuus ei tarkoita sitä, että sen tarkoituksena olisi jäädä kokonaan näkymättömäksi. Se ei kuitenkaan nouse esiin niissä kehyksissä, joissa vastarinnan perinteisesti odotetaan näkyvän: julkisella eli makrotasolla, jossa siihen voisi vastata tai puuttua. Tämä havainto on saanut monet tutkijat sijoittamaan sen ”yksityiselle” eli mikrotasolle, yksilön ja perheen piiriin.¹³ Näyttää kuitenkin siltä, että myös näiden välinen mesotaso on olennainen hiljaisen vastarinnan ymmärtämiseksi.

Yksittäiset teot voivat vaikuttaa irrallisilta ja erillisiltä, mutta kun niitä ilmenee tarpeeksi usein, ne voivat kertoa tyytymättömyyden rakenteista – niistä rakenteista, joista avoin vastarinta voi kasvaa. Siksi ”normaalin” aktivismin ja arkipäivän vastarinnan välille ei pitäisi rakentaa jyrkkää vastakohtaisuutta. Tähän liittyy myös Scottin jako vastarinnan välineelliseen ja symboliseen ulottuvuuteen. Välineellisessä merkityksessä vastarinnalla tavoitellaan omaa ja lähipiirin etua, mutta symbolisella ulottuvuudella pyritään muuttamaan epäreiluksi koettua järjestelmää.

Yksityiset teot tai vastarinnan ilmaisut voivat olla hyvinkin erilaisia sekä hyödyttää vain yksilöitä tai perhettä koko yhteisön edun sijaan,

¹² Kerkvliet 2009, 232.

¹³ Bartkowski 2013, 6–7.

mutta kun ne suuntautuvat samalle taholle, niissä voi erottaa vastarinnan kaavan ja yhteys laajempaan ristiriitaan tulee selvemmäksi. Epätasa-arvoisen suhteen jatkuessa syntyy myös jatkuvia, kulttuurisesti opittuja vastarinnan muotoja, jotka eivät toki pysy muuttumattomina, vaan niitä sovelletaan uusiin tarkoituksiin kaiken aikaa.¹⁴

Hiljaisen vastarinnan teot sijoittuvat usein suhteellisen suljettuun tilanteeseen, eivätkä ne ole suoraan luettavissa esimerkiksi historiallisista lähteistä. Tutkijan on käytettävä normaaliin verrattuna moninkertaista lähdekritiikkiä ja mikrohistoriallista otetta, koska hiljaisen vastarinnan teon tunnistaminen on vaikeaa. Virallisesti raportoidut tapaukset on usein verhottu tulkintoihin, joita raportointia pitää itsensä selvästi tosina väheksymällä koko välikohtausta tai esittämällä sen satunnaisena tai epäsosiaalisuuden, pikkurikollisuuden tai ”tämän ryhmän” normaalin uhma ilmaisuina.

Haastattelumetodin ja sen tuottaman suullisen aineiston kautta hiljaisen vastarinnan muotoihin voidaan päästä helpommin käsiksi, etenkin jos haastattelijalla on määrittänyt hiljaiseen vastarintaan liittyvän tutkimuskysymyksen ja jo haastattellessaan tietää, mitä etsii. Haastattelussa voidaan ohittaa historiallisen lähteen virallinen raportointi ja saada tietoa suoraan hiljaisen vastarinnan ilmaisijalta tai sen todistajalta. Tutkijalle hiljaisen vastarinnan ilmaisut avautuvat tällöin selkeämmin, mutta myös haastattelumetodiin liittyy tutkimuksellisia haasteita. Haastattelutilanne vaatii luottamusta ja avoimuutta. Muistitieto on kerroksellista, ja vastarintänäkökulma voi korostua haastatteluaineistoissa.

Toisaalta ihmiset eivät välttämättä itse edes näe pieniä tekojaan ”vastarintana”, vaan arkipäivän sanelemina toimina puolustaa omaa liikkumatilaansa. Voi myös pohtia sitä, mikä ero arkipäivän vastarinnalla on esimerkiksi ”normaaliin” herravihaan tai jurnuttavaan tyytymättömyyteen, joka ilmenee uhmakkaana selänkäntämisenä viranomaisille (ja ehkä pienelle kiusanteolle silmän välttäessä).

¹⁴ Scott 1985, 36, 299; Vinthagen & Johansson 2013, 2–9; Johansson & Vinthagen 2016, 421–422.

Johansson ja Vinthagen ovat kuvanneet vastarinnan rakentuvan vastustajan, kohteen ja tarkkailijan vuorovaikutuksessa. Vastustajan teko on (tiedostettu tai tietoinen) ”performanssi” kohdetta kohtaan.¹⁵ Määritelmä on hyvä, mutta monissa kohtaamisissa tarkkailijan ei välttämättä tarvitse olla ulkopuolinen taho paikan päällä, vaan luultavaa on, että kahdenkeskisestäkin tapaamisesta jompikumpi osapuoli kertoo tai raportoi muille. Performanssi tai sen kuvaus lähtee liikkeelle ja viestii hiljaisesta vastarinnasta kuin paikalla ollut tarkkailija. Parhaat performanssit voivat näin syntyä myöhemmin ja jäädä eloon kerrottuina tarinoina. Selvää on, että tulkintoja syntyy useita.

Joskus suoran tyytymättömyyden ilmaisu on turvallisesti mahdollista vain yksityisessä piirissä, esimerkiksi perheen sisällä ”keittiön pöydän ääressä”. Julkisessa vastarinnassa riskit kasvavat liian suuriksi, joten rangaistusten pelossa, alisteisen voimattomuuden tai keinojen vähäisyyden takia se pidetään pinnan alla. Yksityisen ja julkisen välisellä mesotasolla samaan sukuun, paikallisyhteisöön tai muuhun verkostoon kuuluvat ovat turvallisempaa yleisöä. Siinäkin on riskinsä, joten vastarintaa ilmaistaan usein enemmän symbolisesti kuin konkreettisesti tasolla. Yksityisen tason teoista, esimerkiksi salametsästyksestä tai -kalastuksesta, voidaan kertoa niin, että ilmiannettunakin tapaus olisi mahdollista esittää liian epämääräisenä ollakseen totta.

Määrittelemättömyys voimavarana

Hiljainen vastarinta vaikuttaa siis rakentuvan pienissä sosiaalisissa verkostoissa mesotasolla yksityisen ja julkisen välimaastossa. Perinteisen politiikkakäsityksen mukaan se ei ole millään tavoin tehokas strategia. Vastarinnan ihanteena pidetään usein sitä, että se pyrkii aktiivisesti muuttamaan vallitsevaa asiointilaa. Vastustuksen pienet muodot eivät välttämättä muuta rakenteita, eivätkä ne ole ”muutokseen tähtäviä”, joskin voivat aikaa myöten tehdä sitäkin esimerkiksi synnyttämällä teoista poliittista toimintaa.

¹⁵ Hollander & Einwohner 2004, Johansson & Vinthagen 2016, 422.

Muutoshakuisuus ei näytä olevan lainkaan edes asian ydin, pikemminkin päinvastoin. Ironista on, että vaatimus rakentavasta muutoshakuisuudesta esimerkiksi julkisen politiikan avulla näyttää kuuluvan juuri niihin rakenteisiin, joita hiljainen vastarinta uhmaa. Se, että arkipäivän vastarinta haastaa vallitsevan järjestyksen hallitsemattomammalla tavalla kuin suora poliittinen toiminta¹⁶, tekee arkipäivän vastarinnasta monin tavoin kiusallisen toimintatavan. Epämääräisyytensä ja epäjohtonmukaisuutensa (positiivisesti sanottuna joustavuutensa) kautta se rimpuilee sellaisia määrittelyjä vastaan, joita viranomaiset ja tutkijatkin haluaisivat kuulla.

Arkipäivän vastarinta tuntuu haastavan vallitsevat periaatteet ja asettavan kyseenalaisiksi niitä arvoja, joita hallitsevat ryhmät pitävät tärkeinä. Kun tätä haastamista ei määritellä käsitteellisesti tai nimetä, viranomaisten on helppo pitää niitä ymmärtämättömyytenä, huonotapaisuutena tai kiusantekona. Viranomaisten arvostaman selkeän argumentoinnin ja arvokkaan informaation sijasta vastarinnan ilmaisut kuulostavat mielivaltaisilta ja järjestyttömiltä. Myös esimerkiksi poliittisten toimijoiden näkökulmasta ne voivat vaikuttaa pelkästään ”hajottavilta”.

Miten siis hiljaisen vastarinnan merkitystä voisi kuvata? Scott toteaa, että toisin kuin hierarkkisilla järjestelmillä, arkipäivän vastarinnalla ”ei ole keskusta, ei johtajuutta, ei tunnistettavaa rakennetta, jota voitaisiin sen enempää käyttää hyväksi kuin neutralisoidakaan”. Tämä voidaan ymmärtää myös strategiana. Se, mikä johdetun koordinaation termein puuttuu, voidaan Scottin mielestä korvata joustavuudella ja sinnikkyydellä (*flexibility and persistence*). Hän toteaa, että arkipäivän vastarinnan muodot eivät antaudu avoimeen rintamataisteluun, vaan ne on ihailtavasti sopeutettu pitkäaikaiseen uuvutussotaan.¹⁷

Monien muidenkin tutkijoiden mielestä arkipäivän vastarinta korostaa Bartkowskin sanoin ”sitkeää, itsepäistä kestävyyttä, jonka tavoitteena on turvata yhteinen selviytyminen keskellä pahinta sortoa, jossa on vain vähän tilaa itsenäisille poliittiselle toiminnalle”. Siksi sillä on

¹⁶ Vrt. Kandiyoti 1998, 141.

¹⁷ Scott 1985, 298.

suuri merkitys pienen yhteisön tai mesotason verkoston jäsenten itsetunnolle.¹⁸ Thomsonin mukaan pienikin ”hienovaraisen ovela, epäsuora ja vastakkainasettelua välttävä teko – – tekee päivittäisen elämän siedettävämmäksi vahvan ja keskitetyn vallan alaisuudessa”.¹⁹

Arkipäivän kestävyys edellyttää pitkän linjan strategiaa, joka ei tähtää suoriin voittoihin. Pikemminkin se on väsytystaktiikkaa, jota paikallisella tasolla voidaan jatkaa vuosikymmenienkin ajan. Usein arkipäivän vastarinta sijoittuu keskustasta katsoen marginaalisille alueille, joille on tyypillistä se, että esimerkiksi viranomaiset ovat tulleet muualta ja ovat myös matkalla muualle. Paikallinen väestö pyrkii kuitenkin turvaamaan arkipäivänsä jatkuvuuden.

Kyse on pienestä toimijuudesta, joka näyttäytyy usein passiivisena: Marja-Liisa Honkasalon sanoin se on odottamista, sietämistä, jäämistä ja kärsimistä²⁰. Ihmisten on paikallisella tasolla pakko kyetä toimimaan niin, että arkipäivä voi pienistä vastarinnan teoista huolimatta jatkua ilman suuria mullistuksia. Tähän liittyy se, että tavoitteena eivät ole nopeat menestykset (vaikka niitäkään ei panna pahaksi), vaan hidas vastahanka, joka pyrkii kuluttamaan ja hiomaan vastapuolen periaatteita ja järjestelmiä mieluummin kuin kumoamaan niitä (vaikka sitäkään ei panna pahaksi).

Arjen vastarinnan eleet näyttävät siis kytkeytyvän vahvasti ilmaisan *itsesuhteeseen*, joka on myös yhteydessä pieniyhteisön tai tietyn verkoston käsitykseen ihmisarvoisesta elämästä. Arjen vastarinta pyrkii säilyttämään itsekunnioituksen ristiriitaisessa tilanteessa, joka edellyttää tasapainoilua. Itsekunnioitusta voidaan ylläpitää esimerkiksi teeskentelemällä yhteistyötä valtaapitävän kanssa. Toisin tekemällä tai tekemättä jättämisellä voi välttää suostumista valtaapitävän vaatimuksiin tai sääntöihin. Hiljaisen vastarinnan kautta yksilö voi pitää kiinni itsemääräämisoikeudestaan, mikä vaikuttaa koko verkostoon.

¹⁸ Bartkowski 2013, 4–5.

¹⁹ Thomson 2011, 439–456.

²⁰ Honkasalo 2013.

Kirjan sisältö

Hiljaisen vastarinnan muotoja on lukuisia, ja tutkimuksessa on kehitetty monia tapoja ja termejä kuvaamaan niitä. Esimerkiksi historian-tutkimuksessa arkipäivän vastarinnan tapoja on tulkittu alempien kansanluokkien ”hiljaisena sissisotana”, joka on vienyt kärjätupiin ja synnyttänyt monenlaista pilkkaperinnettä vallanpitäjiä kohtaan.²¹ Toisaalta arkipäivän vastarinnan käsitettä on sovellettu kiinnostavasti monien erilaisten historiallisten pienyhteisöjen omapäisyyden tarkaste-luun.²² Vertailukohtana on yleensä aktiivinen vastarinta. Näiden väliin jäävät vielä omana muotonaan esimerkiksi tekemättä jättämiseen pe-rustuvat strategiat, kuten väkivallaton tai passiivinen vastarinta.

Lähtökohtamme on se, että nimitykset kuvastavat erilaisia näkö-kulmia, lähestymistapoja ja painotuksia, joita on hedelmällisintä tutkia suhteessa konkreettisiin tapauksiin. Kokoelmaamme varten otimme jopa hieman käänteisen lähtökohdan. Pyysimme artikkelien kirjoitta-jia ottamaan hiljaisen vastarinnan silmälaseiksi, joiden avulla he voi-sivat saada omiin tutkimusaineistoihinsa uutta näkökulmaa. Samalla saisimme tietoa historioista ja tapahtumista, joita hiljaisen tai arjen vas-tarinnan käsite nostaa esille.

Kirjan artikkeleiden mukana pääsemme seuraamaan mitä moninai-simpia hiljaisen vastarinnan tapahtumatilanteita. Erilaiset tapaukset avaavat ja jäsentävät hiljaisen vastarinnan esiintymismuotoja, samoin kuin sen mekanismeja ja motiiveja. Artikkelit sisältävät empiirisiä analyyseja, mutta myös teoreettisia ja metodologisia pohdintoja. Hil-jaisen vastarinnan strategioita, taktiikoita ja seurauksia tunnistetaan keskenään hyvin erilaisten historioiden ja tapausten valossa. Kokoel-man artikkeleissa tulevat esiin sosiologian, kulttuuriantropologian, kulttuurintutkimuksen, nuorisotutkimuksen ja historian-tutkimuksen näkökulmat. Tämä alleviivaa hiljaisen vastarinnan laajaa kirjoa, sen äänekkyyttä ja monialaisuutta.

²¹ Esim. Kimmo Rentolan ja Raimo Parikan tutkimukset 1990-luvulla, ks. Suomen-joki 2009, 30–31.

²² Esim. Teräs 2001, Torninoja-Latola 2011, Kaihovirta 2015 ja Viitaniemi 2016. Myös vallankäytön tutkimisen menetelmiä luotaava *Vallan teoriat historiantutki-muksessa* (Aalto et al. 2011) kertoo historiantutkijoiden kiinnostuksesta aiheeseen.

Kun hiljaista vastarintaa ”houkutellaan” esiin, tavanomaiset lähteet eivät tahdo riittää. Tämän kokoelman artikkelien lähdeaineistot sisältävät haastatteluja ja ”vastakarvaan” luettua kaunokirjallisuutta, runoja, kirjeitä ja omaelämäkertoja, sotavankileirien asiakirjoja, parlamentin keskustelu- ja päätöspöytäkirjoja, valiokuntien arkistoja sekä verkkokeskusteluja. Yhtä lailla aineistoina voi olla sanomalehtijuttu Pohjanmaalla asustelevasta entisestä neuvostosotavangista kuin havaintoja kahden itsensä työllistäjän ja osuuskunnan arkipäivän toimista. Useimmissa kirjan artikkeleissa hiljaisen vastarinnan ilmiötä on tarkasteltu kohdistamalla jo olemassa olevaan aineistoon toisenlainen katse. Tulevissa tutkimuksissa hiljaisen vastarinnan esiin saamista helpottaa käsitteen sisällyttäminen tutkimuskysymykseen jo aineiston tuottamisen tai keräämisen vaiheessa.

Veli-Pekka Lehtola toteaa kaunokirjallisuuden toimivan hyvin aineistona hiljaisen vastarinnan tutkimuksessa. Kirjailija E. N. Mannisen taitavien tilannekuvausten kautta Lehtola löytää saamelaiden ja suomalaisten virkamiesten kohtaamisista hiljaisen vastarinnan kertomuksia. Käänteisen näkökulman kautta ensin määritellään tilanne, jossa hiljaista vastarintaa olisi voinut esiintyä, ja sitten etsitään sitä asiaa koskevista dokumenteista. Hiljaisen vastarinnan voi halutessaan näin saada houkuteltua esiin siihen tähtäävillä tutkimuskysymyksillä myös historiallisista aineistoista. Myös Anni Reuterin käyttämä omaelämäkerrallinen aineisto voi auttaa hiljaisen vastarinnan löytämisessä, koska se antaa tilaa vastapuheelle ja tottelemattomille toimijoille.

Kokoelman aiheet kattavat ajallisesti noin sadan vuoden jakson, mikä tarjoaa lukijalle mahdollisuuden vertailla eri ajankohtien ilmiöitä keskenään. Useat kirjan artikkelit herättävät pohtimaan sitä, millainen toiminta on vastarintaa ja mitä taas ei ole mielekästä käsitellä vastarinnan kehityksessä. Millaisin edellytyksin toiminta muuttuu hiljaiseksi vastarinnaksi, ja millaisin ehdoin hiljainen vastarinta muuttuu avoimeksi vastarinnaksi? Missä mielessä esimerkiksi pimeä kaupankäynti, lasten kristillinen kasvatus, muistotilaisuuksien vietto tai hiljaisuus ovat vastarinnan muotoja?

Kaisa Kärki tarkastelee filosofisessa artikkelissaan niitä rajapintoja, joilla tekemättä jättämiset muuttuvat arkipäivän vastarinnaksi. Hän pyrkii löytämään tutkimukseen parempaa käsitteistöä, jonka avulla piileviä vastarinnan muotoja voidaan tavoittaa. Vastarinnalle on ominaista toiminnallinen ja vastustava luonne, mutta hiljainen toiminta voi tarkoittaa tekemättä jättämistäkin ja vastarinnan näkyvyys on usein tapauskohtaista. Hiljainen vastarinta on usein reagointia, joka seuraa tyytymättömyydestä järjestelmän heikkenevää toimintakykyä kohtaan, mutta siihen liittyy myös paljon luovuutta, kuten monet artikkelit osoittavat.

Veronika Honkasalon ja Elina Pekkarisen artikkeli käsittelee laitoksissa asuvien nuorten vastarinnan tiloja. Kirjoittajat määrittelevät myös omaehtoisen luovan toiminnan vastarinnaksi, koska se tarjoaa nuorille mahdollisuuden paeta arkea, ottaa omaa tilaa ja ehkäistä tylsistymistä. Se, millaisin edellytyksin toiminta on hiljaista vastarintaa, on aina sidoksissa tapahtumakontekstiin. Tämän takia hiljaiseksi vastarinnaksi tarkoitettu teko voi ulkopuolisesta näyttää arkiselta puuhalta, josta mielenilmaukset ovat kaukana. Honkasalon ja Pekkarisen tekstissä esimerkki hiljaisen vastarinnan monitulkintaisuudesta on koulukotiin sijoitetun nuoren lenkkeily, jossa tärkeää oli juosta nimenomaan asutuksen keskellä. Satunnainen ohikulkija näkee vain juoksevan nuoren, vaikka tämän tarkoituksena on osoittaa, että ”minä olen ja minulla on oikeus olla olemassa täällä teidän keskellänne” ja että teidän stereotyyppianne koulukotinuorista ovat väärä.

Honkasalon ja Pekkarisen samoin kuin Lehtolan artikkelissa kiinnostavaa on myös se, mikä suhde valtaapitävien määrittelyillä voi olla hiljaiseen vastarintaan. Passiivisuus, välttely ja tahallinen väärinymmärtäminen on selitetty alistetun ryhmän tyhmyydeksi tai laiskuuksi tai psykopatologiseksi ilmiöksi, mielen häiriöksi tai sosiaalisesti sopeutumattomuudeksi. Tällöin hiljainen vastarinta, joka on todennäköisesti tilanteissa havaittu ja oikein ymmärretty, on ohitettu selittämällä asia alistettujen heikoilla ominaispiirteillä. Ohittaminen on tällöin ollut myös strategia, jolla hiljainen vastarinta on voitu hiljentää,

eikä katsetta ole tarvinnut suunnata omaan toimintaan. Parhaimmillaan tästä näkökulmasta voi seurata uusia historiantulkintoja.

Useiden artikkelien kehyksinä toimivat James C. Scottin näkemykset, joiden ohella useissa kirjan artikkeleissa hyödynnetään kiinnostavasti muun muassa Stellan Vinthagenin ja Anna Johanssonin sekä Jocelyn Hollanderin ja Rachel Einwohnerin tutkimuksia. Yksittäisissä artikkeleissa nousee esiin myös muita teoreetikkoja, joiden ajatuksia lukija voi soveltaa moneen muuhunkin artikkeliin. Kiinnostava on Alf Lüdtken ”omapäisyyden” (*Eigensinne*) käsite, joka viittaa yksilön tarpeeseen saada itselleen omaa aikaa ja tilaa suhteessa ylempiinsä tai vertaisiinsa. Lüdtke ei pidä omapäisyyttä tai oman tilan tavoittelua yhteisön sääntöjen ja käytäntöjen kyseenalaistamisena, vaan pikemminkin pieninä, merkityksellisinä tekoina näiden yhteisöjen sisällä. Se on pyrkimystä paeta hetkeksi ympäristön asettamia vaatimuksia ja paineita.

Marjo Laitalan artikkelissa omapäisyyden käsite on yhteydessä koulukotinuorten taktiikoihin liian tiukoiksi koettua kontrollia mutta myös yleistä moraalikoodistoa vastaan. Laitalan mukaan suljettuun lastensuojelulaitokseen sijoitetut nuoret ovat olleet aktiivisia toimijoita, jotka osoittavat runsaasti kekseliäisyyttä rikkoessaan koulukotielämän säännöksiä. Se ”ylenkatsoo, halveksii tai pilkkaa sääntöjä ja määräyksiä, sotkee järjestystä ja aiheuttaa harmia tai vaikeuksia muille sekä uhkailee tai lahjoo”. Kyse ei useinkaan ollut ilmeisen tavoitteellisesta toiminnasta, vaan tarpeesta raivata omaa tilaa ja lisätä autonomian kokemuksia.

Monessa artikkelissa viitataan myös Michel de Certeauun (2013 [1980]) ajatuksiin keinoista purkaa annetun tilan valmiita ehtoja. De Certeau lähestyy erilaisten yhteisöjen sisäisiä valtarakenteita ja valtasuhteita käsitteparin strategia–taktiikka avulla, jossa taktiikka edustaa hiljaiseksi vastarinnaksi luokiteltavaa aktiivista toimintaa.²³

De Certeauun avulla tutkimustaan jäsentävien Johanna Nurmen ja Suvi Salmenniemen artikkeli rokotekriittisten vanhempien vastarinnan taktiikoista tarttuu ajankohtaiseen aiheeseen, jolla on kaikupohjaa myös laajempaan ilmiöön eli modernin asiantuntijajärjestelmän kulttuuriseen rapautumiseen. Kriittisten vanhempien vastustuksen

²³ Ks. myös esim. Koivunen & Syrjämaa 2011.

kohteena ovat koululääketiede ja siihen nojaavat terveystieteet. Hallitsevan järjestelmän ja sen edustajien valta koetaan rokotuskriittisiä alistavana ja ohittavana. Nurmen ja Salmenniemen erityinen kontribuutio on ”väärän tietoisuuden sumentamien ryhmien” toimijuuden tarkastelussa. Koska rokotekriittisillä ei ole toimijuutta ja osallisuutta vallitsevan koululääketieteen kentällä, toimijuus hakeutuu vastatiedon tuottamiseen. Perusteluja hakiessaan piilossa pysyttelevä vastarinta kasvaa tehokkuusajattelua arvostelevaksi poliittiseksi yhteiskuntakriitikiksi.

Omassa artikkelissaan Kaisa Kärki esittelee Albert Hirschmanin teorian, joka jaottelee kiinnostavasti vastarinnan kahteen muotoon. Tietyissä oloissa ihmisten tyytymättömyys voi päätyä avoimeen artikulaatioon, *voicen*, toisinaan piilevään vastarinnan tekoon eli ”omilla jaloillaan äänestämiseen”, *exitiin*. Erving Goffmaniin viitataan muutamissa artikkeleissa niin totaalisen instituution sanallistajana samoin kuin puhuttaessa tarpeesta tuoda ”kulissien takaista” toimintaa enemmän kaikkien nähtäväksi.

Yhteiskunnallista yrittäjyyttä ja itsensä työllistämistä käsittelevässä artikkelissaan Eeva Houtbeckers hyödyntää moraalitalouden analyysia, joissa oikeudenmukaisuuden ja yhteisöllisyyden teemat ovat keskeisiä. Houtbeckers toteaa, että yhteiskunnallinen yrittäjyys tarjoaa toisin tekemisen tilan ja näin ollen myös mahdollisuuden hiljaiseen vastarintaan. Yhteiskunnallinen yrittäjyys ja itsensä työllistäminen näyttäytyvät matalan profiilin toimintana, joka haastaa yhteiskunnallisen yrittäjyyden mallitarinan (yritysten suuret kertomukset) ja asettuu vastarinnaksi ratkaistakseen yhteiskunnallisia ongelmia ja ympäristöongelmia. Ne pyrkivät luomaan Scottin sanoin ”tiloja, joissa on mahdollista tehdä toisin, vaikka vain hetkellisesti”.

Yksilölliset hiljaisen vastarinnan toimet voivat aiheuttaa kauaskantoisia seurauksia monella tasolla. Vähintäänkin hiljaisen vastarinnan teko on säilyttänyt alistetun itsekunnioitusta ja tunnetta itsemääräämisoikeudesta. Henkilökohtaiseen elämään tekemättä jättämisillä ja toisin tekemisillä on ollut paljon vaikutusta esimerkiksi Outi Auttin ja Marjo Laitalan artikkelissa neuvostosotavangeista suomalaisilla maati-

loilla. Sääntöjen mukaan vangit ja siviilit eivät saaneet olla tekemisissä toistensa kanssa. Määräyksiä kuitenkin rikottiin yleisesti muttei julki-
sesti – arkipäivän vastarinta ei vastustanut puolustusvoimia instituutiona, vaan sen laatimien sääntöjen byrokratiaa, vierautta ja hölmöyttä. Hiljaisen vastarinnan seurauksena sotavankeihin tutustuttiin, heidän kanssaan ystävystyttiin ja romanssejakin syntyi.

Anni Rannikko, Päivi Armila, Veli Liikanen ja Pasi Torvinen puolestaan kuvaavat roller derbyä paradoksien kautta hiljaisena, mutta äänekkäänä vastarintana urheilun maskuliinista ja kehollista suorituskykyä korostavia luokittelukriteereitä vastaan. Muuttaakseen urheilun normatiivisia käytäntöjä roller derby on pyrkinyt sisään kritisoiomaansa järjestelmään ja nakertamaan sen järjestyksiä sisältä käsin. Seurauksena on kuitenkin ollut, että se on joutunut joustamaan alkuperäisestä kapinastaan ja kritiikistään sekä mukautumaan kohti urheilun konventioita. Tämä on hajottanut alkuperäistä ”kapinajengiä” eri leireihin. Kirjoittajat kuvaavat vastarinnan etenemisen prosessia, jossa kritiikin *idusta* pyritään kasvattamaan jotain vakavasti otettavaa.

Samanlainen asetelma löytyy myös Nurmen ja Salmenniemen artikkelin rokotekriittisiltä ja vaihtoehtohoitoja kannattavilta. Heidän hiljaisella vastarinnallaan on myös yhteiskunnallisia seurauksia, kuten terveydenhuoltokustannusten kasvu, rokotettavien tautien säilyminen ja asiantuntijajärjestelmän mureneminen. Jotta *idusta* voitaisiin kasvat-
taa jotain suurempaa, omaa näkemystä tulisi pystyä tuomaan laajemmin esiin. Tällöin median rooli korostuu. Roller derbyä harrastavat keskustelevat harrastelehtensä nettisivuilla, mutta se on vastarinnan areenana hiljainen ja marginaalissa. Rokotekriittiset puolestaan joutuvat pitämään esimerkiksi facebook-sivustonsa salattuna.

Vähittäisestä hiljaisen vastarinnan onnistumisesta kertoo Kirsi Laurén, jonka artikkelissa ääni, puhuminen ja yhdessä muistelu nousevat hiljaiseksi vastarinnaksi vaikenemisen vaatimusta kohtaan. Poliittisista syistä sodanjälkeisessä Suomessa hiljennettiin partisaanihyökkäysten julkinen käsittely täysin eikä asiaa noteerattu valtion tasollakaan. Partisaanihyökkäyksiä kokeneet ja niissä omaisiaan menettäneet tunsivat, että heidän kokemuksensa ohitettiin ja mitätöitiin. Muistelupuhe levisi

vähitellen hiljaisena vastarintana perheistä laajemmalle yhteiskuntaan, muistotilaisuuksiin ja muistomerkkien paljastamisiin. Partisaanimuistot esittävät vastakertomuksen, joka on muokkautunut ja jaettu kollektiiviseen muisteluun perustuvan vastarinnan tuloksena, ”etteivät heidän kokemuksensa unohtuisi”.

Samanlainen huoli kokemusten unohtumisesta näyttäytyy Anni Reuterin artikkelissa, jossa käsitellään inkerinsuomalaisten vastarintaa kommunistista neuvostovaltaa ja sen harjoittamaa sortoa vastaan. Reuter esittää, että sorrosta kertoneet ja kommunistista neuvostovaltaa kritisoineet säilytetyt kirjeet (siis säilyttämisen teko) ovat jo hiljaista vastarintaa. Joutuessaan vääriin käsiin kirjeet olisivat olleet raskauttavaa todistusaineistoa, mutta inkerinsuomalaiset pitivät niiden säilymistä tärkeänä, etteivät heidän kokemuksensa unohtuisi. Myös Reuter kirjoittaa luovuudesta hiljaisena vastarintana viitaten runoiluun ja laulamiseen, joiden aiheina olivat iva ja pilkka neuvostojärjestelmää kohtaan. Valtaapitävät tunnistivat pilkkalaulut ja -runot hiljaiseksi vastarinnaksi ja pitivät niitä vaarallisina.

Perinteinen asetelma keikahtaa päälaelleen Kari Aleniuksen artikkelissa, jossa heikkojen aseena pidettyä hiljaista vastarintaa harjoittakin valtaapitävä enemmistö. Viron itsenäistyttyä virolaisenemmistö ei kansainvälisten ihanteiden takia halunnut suoraan tyrmätä etnisten vähemmistöjen oikeuksia, vaan hiljensi ja sabotoi niihin liittyvän lain valmistumista parlamentaarisin keinoin. Hidastelu, pitkittäminen, yksityiskohtiin takertuminen, toimikuntien työllistäminen asioita siirtelämällä, keskustelun vieminen sivuraiteille ja epäloogiset kannanvaihdamiset tapahtuvat kaikki sääntöjen puitteissa.

Artikkeli on tavallaan empiirinen tapausesimerkki parlamentaarisen jarrutuksen käytöstä, joka levisi poliittisen toiminnan muotona Euroopassa 1800-luvun jälkipuolella ja 1900-luvun alussa. Artikkelin on tärkeä muistutus siitä, että heikkojen aseet voivat olla tilanteen vaatiessa kaikkien käytössä. Ne ovat käyttökelpoisia myös valtaapitäville silloin, kun he pyrkivät saavuttamaan tavoitteensa vastustuksesta huolimatta. Esimerkiksi monissa ympäristökiistoissa ja maankäyttöön liittyvissä kamppailuissa on nähty asetelmia, joissa valtaapitävät turvautuvat tur-

haan byrokraatiaan, väistelyyn, viivyttelyyn ja asioiden hankaloittamiseen turvatakseen omat intressinsä²⁴.

Poliittisen toimijuuden tutkimus on ansioistaan huolimatta rajoitunutta siinä mielessä, että sille määritellään tietty intentio, kohde, rakenne ja agenda. Hiljaisen vastarintaan perehtyminen osoittaa, että näin ei aina voida selittää koko kuvaa. Kysymmekin, onko se edes tarpeellista. Kuka määrittää ja millä tavalla, millaista on ”oikea” vastarinta? Onko sen oltava aina aktiivista, selkeää ja tietynlaista, ennen kuin se voidaan tulkita vastarinnaksi? Tällaiset kysymykset aiheuttavat myös tutkijoille epämukavuutta, johon he eivät ole tottuneet. Hiljaisen vastarinnan kaltaiset ilmiöt vihjaavat, että aina emme voi päästä metodikirjojen ja tieteessä vertaisarvioitujen aiempien tutkimusten ohjaamaan analyysiin.

Hiljainen vastarinta on tarkoituksellisesti monitulkintaista, koska näin se kykenee pakenemaan seurauksia. Selkeiden vastakkainasettelujen välttely vahvistaa hiljaisen vastarinnan toiminta-alaa, sillä suorassa kohtaamisessa yleensä vahvemman vastustajan kanssa hiljainen vastarinta voisi tulla helposti torjutuksi tai pois pyyhityksi.

²⁴ Esim. Kemijoen patoamisesta Autti 2013, 119–120.

Lähteet

- Aalto, Ilana, Boxberg, Laura, Ijäs, Ulla & Paalumäki, Heli (toim.) (2011) *Vallan teorit historiantutkimuksessa*. Historia mirabilis 7. Turku: Turun Historiallinen Yhdistys.
- Autti, Outi (2013) *Valtavirta muutoksessa. Vesivoima ja paikalliset asukkaat Kemijoella*. Oulun yliopisto. Acta Universitatis Ouluensis E136.
- Bartkowski, Maciej J. (2013) Recovering Nonviolent History. *Recovering Nonviolent History: Civil Resistance in Liberation Struggles*, 1–30.
- Hollander, Jocelyn A. & Einwohner, Rachel L. (2004) Conceptualizing resistance. *Sociological Forum* 19:4, 533–554.
- Honkasalo, Marja-Liisa (2013) Katveessa – Pieni toimijuus kriittisenä avauksena toiminnan teoriaan. *Tiede & Edistys* 38:1, 43–61.
- Jackson, Noel (2014) *Notes on Resistance*. Blog, August 7, 2014. URL <https://noelbjackson.wordpress.com/tag/resistance/>, June 7, 2018.
- Johansson, Anna & Vinthagen, Stellan (2016) Dimensions of everyday resistance: an analytical framework. *Critical Sociology* 42:3, 417–435.
- Kaihovirta, Matias (2015) *Oroliga inför framtiden. En studie av folkligt politiskt agerande bland bruksarbetarna i Billnäs ca 1900–1920*. Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.
- Kandiyoti, Deniz (1998) Gender, Power and Contestation: Rethinking Bargaining with Patriarchy. Teoksessa Cecile Jackson & Ruth Pearson (toim.) *Feminist Visions of Development: Gender Analysis and Policy*. London: Routledge, 138–159.
- Kerkvliet, Benedict J. Tria (2009) Everyday politics in peasant societies (and ours). *The Journal of Peasant Studies* 36:1, 227–243.
- Koivunen, Leila & Syrjämaa, Taina (2011) Tekijöiden ja yleisöjen valta näytelyissä. Antonio Gramscin ja Michel de Certeau'n teorit epävirallisen vallan tutkimuksessa. Teoksessa Ilana Aalto, Laura Boxberg, Ulla Ijäs & Heli Paalumäki (toim.) *Vallan teorit historiantutkimuksessa*. Historia mirabilis 7. Turku: Turun Historiallinen Yhdistys ry, 40–59.
- Moreton-Robinson, Aileen (2000) *Talkin' Up to the White Woman: Aboriginal Women and Feminism*. Queensland: University of Queensland.
- Scott, James C. (1985) *Weapons of the Weak: Everyday forms of Peasant Resistance*. New Haven & Lontoo: Yale University Press.
- Scott, James C. (1989) Everyday forms of resistance. *Copenhagen Papers* 4, 33–62.
- Simple Sabotage* (1944) Simple Sabotage field manual by the Office of Strategic Services, 17 January 1944. Declassified per guidance from the Chief/DRRB CIA Declassification Center. https://www.cia.gov/news-information/featured-story-archive/2012-featured-story-archive/CleanedUOSSSimpleSabotage_sm.pdf, June 7, 2018.

- Suodenjoki, Sami (2009) *Kiistämisen rajat. Omapäinen suutari ja työväenliikkeen läpimurto maalaisyhteisössä 1900-luvun alussa*. Lisensiaatintyö. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Teräs, Kari (2011) *Arjessa ja liikkeessä. Verkostonäkökulma modernisoituviin työelämän suhteisiin 1880–1920*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Thomson, Susan (2011) Whispering Truth to Power: The Everyday Resistance of Rwandan Peasants to Post-Genocide Reconciliation. *African Affairs* 2011, 439–456.
- Torninoja-Latola, Jaana (2011) Omapäisesti valtaa vastaan. Elvi Sinervon arkipäivän politiikka vankilassa 1941–1944. Teoksessa Ilana Aalto, Laura Boxberg, Ulla Ijäs & Heli Paalumäki (toim.) *Vallan teorian historiantutkimuksessa*. Historia mirabilis 7. Turku: Turun Historiallinen Yhdistys ry, 61–83.
- Viitaniemi, Ella (2016) *Yksimielisyydestä yhteiseen sopimiseen. Paikallisyhteisön poliittinen kulttuuri ja Kokemäen kivikirkon rakennusprosessi 1730–1786*. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Vintheim, Stellan & Johansson, Anna (2013) ‘Everyday resistance’: exploration of a concept and its theories. *Resistance Studies Magazine* 1, 1–46.